

Терентьєва Н. О., доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент, Україна

ПІДГОТОВКА НАУКОВОЇ ЕЛІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті автор розкриває особливості інформаційного суспільства в контексті загальноглобалізаційних тенденцій, зміну ролі та місця університетської освіти, необхідність цілеспрямованої підготовки наукової еліти країни.

Ключові слова: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство, К-суспільство (суспільство, побудоване на знаннях), еліта, інтелектуальна еліта, наукова еліта, університетська освіта.

За умови сучасних загальноглобалізаційних тенденцій розвитку суспільства перед освітою постають нові завдання, зокрема вироблення у людини здатності до свідомого і ефективного функціонування в умовах ускладнення відносин у інформаційному суспільстві, зрослої комунікативності життя та інформаційної насиченості середовища життєдіяльності. Сучасний динамізм зміни знань, інформації, технологій означає, що навчити людину на все життя неможливо. Рано чи пізно вона втратить конкурентоспроможність, стане функціонально неідеальною. Виникає потреба вироблення розуміння необхідності та вміння навчатись упродовж життя.

В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою, що вимагає вміння застосовувати дедалі новіші знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності. Тобто людина повинна набути важливих компетенцій шляхом застосування знань, що дозволить їй знаходити рішення в будь-яких професійних та життєвих ситуаціях. Знання характеризуються різноманіттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі та залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності як наука, технології, політика, економіка, культура та освіта.

На межі XX та XXI століть швидко змінювалися концепції суспільства, побудованого на знаннях та інформації: комунікаційне суспільство, інформаційне суспільство, К-суспільство, побудоване на знаннях (поєднання ІКТ з людським, творчим компонентом). Знання вже не можна визначити в межах класичних дисциплін. Нові знання стають більш комплексними, проблемно-орієнтованими та міждисциплінарними. Одночасно знання є індивідуальними та колективними, набувають синергетичного характеру.

Метою цієї статті є розкриття необхідності цілеспрямованої підготовки наукової еліти в умовах університетської освіти в інформаційному суспільстві з окресленням його особливостей та викликів.

Місце та роль держави у світовому співтоваристві пов'язані з його здатністю виробляти, споживати та застосовувати нові знання та технології. Ці процеси безпосередньо залежать від чотирьох складових: науки, освіти, виробництва та бізнесу, загальним інструментом для яких є інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ).

Нові знання, генеровані наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на базі якісної освіти, створення додаткових багатств виробничим сектором та бізнесом — невіддільні компоненти сучасного суспільства, побудованого на знаннях. У такому суспільстві відбувається поступове заміщення традиційних індустриальних засобів виробництва новими, продукуючими прогресивні знання.

Зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального оперування з різноманітними знаннями та гігантськими обсягами даних при розв'язанні нових, нестандартних проблем. Головна роль відводиться аналітичним якостям вченого або педагога, його здатності точно формулювати проблеми та гіпотези, бачити закономірності, знаходити розв'язання складних міждисциплінарних завдань.

Суспільство нового типу змінює місію, роль та діяльність як навчальних закладів, так і викладачів. Методологія та політика навчання вже не можуть орієнтуватися на швидкі технологічні зміни, що було характерним для індустриального суспільства. Вони мають забезпечувати випередження його технологічного розвитку. В цьому плані надзвичайно важливе значення набуває фундаменталізація знань.

В епоху науково-технічної революції (XX століття) рівень освіти почав визначати здатність країн використовувати у виробництві найновіші досягнення науки й техніки. XXI століття — століття інформаційно-комунікаційних технологій докорінно змінило роль та місце інформації у світі і змусило вживати заходів щодо реформування систем освіти, зокрема вищої, оскільки значущим є не засвоєння певної сукупності знань, а здобуття, інтерпретація, перерозподіл та застосування інформації. Внаслідок поширення інтеграційних процесів у суспільстві це реформування набуває міжнародного характеру, що дозволяє широко вивчати, адаптовувати та застосовувати світовий досвід.

Величина потенціалу вищої школи (включаючи університетську освіту) визначається рівнем кваліфікації та чисельністю науково-педагогічних, інженерно-технічних та допоміжних кадрів вищих навчальних

закладів, величиною та структурою контингенту студентів, рівнем розвитку матеріально-технічної бази, масштабами залучення ресурсів сторонніх організацій, ефективністю використання наявних ресурсів, розвитком міжнародних зв'язків тощо.

В університетах готують не представника окремої професії, а громадянина — носія цінностей суспільства. З цією метою виділяються кошти на програму виявлення і підтримки обдарованих дітей. Досягти успіху можна тільки двома способами — освіта і технології. Вища освіта має бути заснована на наукових дослідженнях, а студенти мають отримувати передові — авангардні, модерні знання.

Моніторинг якості національної системи освіти Радою Європи визнано головним завданням, що передує створенню єдиного європейського простору освіти. В умовах глобалізації суспільства, появи транснаціональної освіти якість вищої освіти стає чинником, що визначає саму можливість існування того чи іншого вищого навчального закладу незалежно від форми власності.

Університетську освіту в умовах нового суспільства розглядаємо як процес та результат активного, діяльнісного засвоєння загальних способів освітньо-науково-виробничої діяльності (система «освіта — наука — виробництво»). Сучасність поставила перед класичними університетами низку проблем, що потребують і теоретичної обґрунтованості, і тактичної оперативності. До числа першочергових слід віднести оновлення змісту університетської освіти й педагогічних технологій як визначальних факторів формування інтелектуального потенціалу будь-якого суспільства; оскільки саме університети більш ніж інші соціальні інститути здатні побачити, виокремити значуще і бути провідником нового у суспільстві. Провідною сферою його діяльності є наукові дослідження, насамперед фундаментальні дослідження з передових напрямів науки, техніки і технологій, міждисциплінарні наукові роботи, дослідження з проблем вищої освіти і методології навчально-наукової діяльності. Такі зміни в оновленні структури та змісту фундаментальної підготовки в університетській освіті мають широкі наслідки і для розвитку освіти в цілому, оскільки зрозуміло і якщо реформування суспільства починається з освіти, то освітні трансформації доцільно починати з класичного університету.

Зважаючи на те, що впродовж десяти століть свого розвитку університет був інституцією, яка всіх своїх членів єднала духовно та пропагувала насамперед наукове пізнання, швидко та радикально змінитися університет не в змозі, та й це не є нагальною потребою. Університет, звісно, повинен брати безпосередню участь у вирішенні глобальних цивілізаційних проблем і забезпеченні сталого розвитку, але

не варто забувати класичну ідею університету як охоронця скарбниці знань, завданням якого є передача знання, процес пошуку істини і пізнання світу та людини в цьому світі, формування людської особистості. Одним з основних завдань університету було і є збереження культурної спадщини, водночас збагачуючи її та постійно інтерпретуючи, тобто передавання традицій від одного покоління до іншого.

У ХХ столітті наголошувалося на необхідності втручання університету в життя суспільства, реагування на вимоги сучасності та пропонування академічного вирішення найактуальніших проблем. Університет має не лише передавати вартості тисячолітньої спадщини і допомагати у розв'язанні не лише проблем науки та освіти, а й брати діяльну участь у вирішенні проблем демократії, економіки, культури і духовності. Тобто завданням університету є розвиток у студентів критичного творчого мислення, особистісної ініціативи, здатності і намагання до самоосвіти. «...в університеті, де науку перероблятиме чимало сильних, витривалих, молодих голів, її хода буде пришвидшеною, стрімкою. Правдивий виклад науки немислимий без постійних спроб викладача по-новому витлумачити старий матеріал. І було б дивно, якби за таких обставин він не був би приречений на нові відкриття...» [3, 23–34]. Щоправда, якщо раніше до університету приймали найдостойніших та культивували атмосферу елітарності освіти, то зараз в контексті демократичного розвитку наголошується на необхідності підготувати молодих людей, які будуть носіями не лише нових ідей, а й перспективних практичних рішень на користь суспільства.

Ознакою соціокультурного рівня розвитку суспільства є цілеспрямоване формування та підготовка інтелектуальної еліти країни. Саме національна еліта в змозі забезпечити належний рівень розвитку країни і, репрезентуючи її на всіх рівнях, її майбутнє. Еліта, у широкому розумінні цього поняття, включає політичну, наукову, управлінську, військову, фінансову, бізнесову й інші.

Еліта має відбиратися і формуватися починаючи з дошкільних установ, у системі загальноосвітніх закладів, вищої освіти, післядипломної освіти і т. ін. Таким чином, система елітарної освіти має охоплювати усі рівня системи освіти країни, будуватися за принципами відкритого добору здібної, обдарованої молоді і прагнення до здобуття елітарної освіти.

В Україні за останні десятиліття питання підготовки науково-педагогічної еліти стали предметом дослідження Г. П. Ущипівської (закоординована тема «Підготовка наукових і науково-викладацьких кадрів вищої кваліфікації в Росії та Україні (порівняльний аналіз)» у 2008 р.), О. М. Завальнюка («Українська еліта і творення національної універ-

ситетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.)», 2005), О. С. Левченка («Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна», 2000).

Дотичними до окресленої проблематики є дослідження Л. П. Вовк («Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX–20-ті роки XX ст.», 1995); О. В. Глузмана («Тенденції розвитку університетської педагогічної освіти в Україні», 1997), Н. М. Дем'яненко («Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша чверть XX ст.)», 1999); М. Б. Євтуха («Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX століття)», 1996), Г. Т. Кловак («Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (кінець XIX–XX століття)», 2005), Л. Ф. Курило («Проблеми вітчизняної університетської освіти в XIX – на початку XX століття», 2007), В. І. Лугового («Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні: (теоретико-методологічний аспект)», 1995), О. М. Микитюка («Теорія і практика організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти України в XIX ст.», 2003).

Відповідно до чинного законодавства України (Закон України «Про вищу освіту», 2002) університет має проводити фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Саме тому університет є тією установою, що готує інтелектуальну, у тому числі науково-педагогічну еліту. Зазначимо, що без магістратури та докторантури університет вже не є університетом в класичному розумінні, це – коледж або бізнес-школа.

Характерними рисами елітарних навчальних закладів має бути поєднання поглибленого вивчення основних, характерних для традиційної системи освіти, предметів з вивченням специфічних курсів, які відрізняли б елітарну освіту від звичайної; тісний зв'язок з академічними науковими установами, які організаційно можуть оформлятися у вигляді так званих «експериментальних майданчиків» для впровадження новітніх педагогічних технологій і спеціалізованих курсів.

Україна офіційно проголосила соціальним замовленням держави формування інтелектуального потенціалу країни у закладах вищої освіти. Держава взяла на себе зобов'язання створити умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян, забезпечити інноваційний фонд для наукових досліджень, проголосила пріоритетним напрямом розвиток науки.

Підготовка національної еліти країни обов'язково повинна включати в якості компонента дисципліни, спрямовані на формування інноваційного мислення, оскільки саме воно забезпечить майбутньому розвиток країни.

Надзвичайно гострим питанням на сучасному етапі розвитку українського суспільства є формування наукової еліти, оскільки сучасна наука втратила (і цей процес не зупинився) позиції: зруйновано наукові школи світового рівня, нові ж наукові школи практично не виникали протягом останніх десятиліть, що спричинило руйнацію системи інформаційного та матеріального забезпечення науки.

Саме підготовка наукової еліти, як окреслено у законодавстві України, є одним з пріоритетних питань державної політики. Важливу роль у підготовці національної інтелектуальної, наукової еліти відведено педагогічним вищим навчальним закладом країни. Саме на ці заклади покладено завдання забезпечити систему освіти конкурентоспроможними, висококваліфікованими, інноваційно мислячими, здатними та готовими до продуктивних реорганізацій, реформацій та трансформацій. Система вищої педагогічної освіти України забезпечує підготовку кадрів усіх освітньо-кваліфікаційних, включаючи магістрів — фахівців зі сформованою системою знань, умінь, навичок, компетенцій та інноваційним мисленням.

Нам імпонують наукові розробки Б. М. Фірсова, в яких він розкриває проблеми ідентифікації наукової еліти як соціально-професійної спільноти ґрунтуючись на системі соціальних, культурологічних та соціально-психологічних критеріїв. Автор наголошує на особливій обставині, яка має особливе значення у відтворенні еліти, — досягненні окремих членів наукової спільноти у власній професійній діяльності. Тому наукова еліта є небагаточисельною. Специфічність підтверджується і відповідальністю, яка покладається на наукову еліту за певні види діяльності, статусом та соціальним престижем тощо.

Науковою елітою, на думку спільноти російських науковців, є вчені та фахівці вищої кваліфікації, які вирізняються творчими досягненнями та володіють знаннями, науковим та життєвим досвідом для того, щоб виконувати роль наставників нового покоління.

Виокремлюють три шари наукової еліти за еміграційним потенціалом (А. Ракітов, О. Мирська): постеліта (фахівці, які досягли високого статусу в науці, хоча на сьогодні вже не генерують нових ідей); креативна еліта (фахівці віком 25–55 років, які є генераторами нових ідей та знань, можуть змінювати сфери професійної діяльності для досягнення визнання); пределіта (талановита молодь, обдаровані студенти, перспективні аспіранти та докторанти).

Білоруськими вченими на чолі з М. І. Артюхіним розроблена типологія наукової еліти на основі соціальних функцій науки. З одного боку, наука є основою духовно-когнітивного прогресу, оскільки без пізнання навколишнього середовища втрачають сенс освіта, культура, ідеологія тощо; з іншого — наука слугує вихідним пунктом відтворення сучасних технологій для виробництва матеріальних цінностей та невиробничих послуг. Обидві соціальні функції науки формують відповідні потенціали суспільства: духовно-інтелектуальні (освітній, культурний та ін.) та проектно-економічні (узагальнені системні технології, економічний та ін.). Відповідно до цього формується і наукова еліта, її структура та критерії ідентифікації (А. Д. Савельєв).

Виходячи з досліджень А. Ракітова, у структурі наукової еліти виокремлюють горизонтальний (виявляє групи, що мають відмінності за ступенем елітарності та щодо орієнтування на певні функції у науковій сфері — творчість чи управління) та вертикальний (виокремлює ступінь розвитку якостей, притаманних еліті взагалі; здібностей, без яких доступ до еліти неможливий) зрізи.

Зазначимо, що наукова еліта ґрадується на офіційно визнану (МОНМС України, ВАК, ДАК, НАН, НАПН тощо) та так звану неформальну наукову еліту (генератори ідей). На думку дослідників-елітологів, саме неформальна наукова еліта закладає інтелектуальний потенціал нації, створює науку та розширює межі пізнання. Погоджуємося з думкою: якщо рівень відтворення еліти знижується нижче так званого критичного рівня, розвиток суспільства блокується.

Реформації системи освіти України в умовах інтеграції її до європейського освітнього простору, поява нової генерації — так званих дітей-індіго викликають необхідність переосмислення й оновлення педагогічної науки, системи підготовки фахівців з вищою педагогічною освітою. Більшість інновацій у педагогіці пов'язана з загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і форм соціального буття і орієнтована на формування готовності особистості до динамічних змін у соціумі за рахунок розвитку здібностей до творчості, здатності до співробітництва, формування різноманітних форм мислення, включаючи інноваційне, яке має бути сформованим на рівні підготовки магістрів у вищих навчальних закладах країни.

Провідні фахівці НАН України та НАПН України попереджають, що найближчі перспективи, які чекають на країну за таких умов, — різке зниження рівня кваліфікації науковців, неможливість підготовки високоосвічених, конкурентоспроможних фахівців і, як результат, зниження фахової освіченості політичної, промислової, бізнесової, військової еліт, оскільки їх представників також не буде кому вчити.

ДЖЕРЕЛА

1. Артюхин М. И. Научная элита: проблемы идентификации и типологии / М. И. Артюхин. — [Электронный ресурс] Режим доступа: www.weblib.in.ua/sites/weblib.in.ua/files/pdf-db/
2. Бар'яхтар В. Про підготовку національної еліти / Віктор Бар'яхтар, Юрій Горобець. — [Электронный ресурс] Режим доступа: www.crdf.org/usr_doc/1-Gorobets-ukr.doc
3. Гумбольдт В. Про академію / В. Гумбольдт. — В кн.: Ідея Університету : Антологія / упоряд. М. Зубрицька. — Львів : Літопис, 2002. — 304 с.
4. Згуровский М. З. Путь к информационному обществу — от Женевы до Туниса / М. З. Згуровский. — [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.zerkalo-pedeli.com>
5. Кремень В. Філософія освіти ХХІ століття / В. Кремень. — [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/>
6. Фирсов Б. М. Воспроизводство научной элиты / Б. М. Фирсов. — [Электронный ресурс] Режим доступа: www.sociolog.in.ua/view_book.php?id=1291

В статье автор раскрывает особенности информационного общества в контексте глобализационных тенденций, изменение роли и места университетского образования, необходимость целевой подготовки научной элиты страны.

Ключевые слова: *коммуникационное общество, информационное общество, К-общество (общество, базирующееся на знаниях), элита, интеллектуальная элита, научная элита, университетское образование.*

The author reveals the features of an information society in the context of the globalization trends and the changing role and place of university education, the need for targeted training of the scientific elite of the country.

Key words: *communication society, information society, the K-society (a society based on knowledge), the elite, the intellectual elite, the academic elite university education.*